

Afhankelijke V1-zinnen: conditioneel, contrastief, concessief – functioneel-typologische en constructionele perspectieven

Torsten Leuschner

Abstract: Responding to the preceding article by Beekhuizen, the present contribution comments from a functional-typological and constructional perspective on Beekhuizen's opinion that the V1-order is not a "strong" linguistic sign in Dutch. Beekhuizen's categorization of the different types of subordinate V1-clauses is questioned on semantic and pragmatic grounds, and the position is defended that V1-order in subordinate clauses can be regarded as signalling conditionality, provided one accepts that contrastive and concessive types of V1-clauses arose from existing V1-conditionals by 'secondary' processes of grammaticalization. Using supplementary observations from German (and occasionally also English), the article ends by sketching the constructional profile of subordinate V1-clauses in Dutch and suggesting that no constructional approach to V1-clauses can ultimately be complete without due consideration of declarative as well as subordinate V1-clauses.

Keywords: verb-first conditionals, Dutch, functional typology, grammaticalization, constructionalization

1. Inleiding

Het stuk van Barend Beekhuizen over afhankelijke V1-zinnen in het Nederlands biedt een originele en vernieuwende kijk op een grammaticale constructie die onder neerlandici slechts af en toe op belangstelling heeft kunnen rekenen. In mijn respons zal ik geen gedetailleerde commentaar op Beekhuizens tekst leveren maar vooral ingaan op één bepaald aspect van zijn belangrijkste stelling, nl. dat de V1-volgorde geen "sterk" taalteken is. Meer precies zal ik kritische kanttekeningen plaatsen bij de categorisering van afhankelijke V1-zinnen en een visie verdedigen waarbij de V1-volgorde binnen het gebied van de zinsverbanden toch als signaal van conditionaliteit (hetzij rechtstreeks, hetzij onrechtstreeks) gezien kan worden. De voorwaarde hiervoor is wel dat men bereid is rekening te houden met het diachroon perspectief, d.w.z. met de mogelijkheid dat sommige afhankelijke V1-zinnen door primaire grammaticalisatie, anderen door een bijkomend proces van secundaire grammaticalisatie tot stand zijn gekomen.

Ik begin met afhankelijke V1-zinnen in paragraaf 2 in een functioneel-typologische, op grammaticalisatie gefocuste visie te kaderen, alvorens in paragraaf 3 in te zoomen op de typologie van afhankelijke V1-zinnen en hoe de verschillende subtypes d.m.v. semantische en pragmatische criteria afgebakend kunnen worden. Daarvan uitgaand bespreek ik in paragraaf 4 het constructioneel profiel van afhankelijke V1-zinnen in het Nederlands en ga ik in paragraaf 5 afrondend in op perspectieven voor het toekomstig onderzoek.

Kenmerkend voor mijn benadering is dat ik geregeld de vergelijking maak met het Duits (en in een enkel geval ook met het Engels). Bovendien zal ik de benadering van Beekhuizen aanvullen met waarnemingen m.b.t. onafhankelijke V1-declaratiefzinnen die in het Nederlands en (vooral) in het Duits geregeld in welbepaalde contexten voorkomen. Hoewel een constructionele benadering van V1-constructies m.i. niet volledig kan zijn zonder rekening te houden met onafhankelijke V1-zinnen, wordt het daardoor in feite moeilijker i.p.v. gemakkelijker om de status van V1 als taalteken te bepalen. Ook in dit verband zal ik daarom op de verruimende waarde van het diachroon perspectief wijzen, met dien verstande dat de aandacht in de toekomst wellicht van grammaticalisatie naar constructionalisatie zal verschuiven.

2. Afhankelijke V1-zinnen in functioneel-typologisch perspectief

Beekhuizen begint zijn stuk met de opmerking dat het Nederlands, "[n]aast de gebruikelijke ondergeschikte zin met het vervoegde werkwoord op een zinsfinale positie en een inleidend onderschikkend voegwoord", ook "een voegwoordloze, werkwoordsinitiële bijzin (kent)", zoals vervolgens door hem geïllustreerd in (1)a., (2)a. en (3)a. Om een ruimer beeld te geven voeg ik onder b. telkens de voorbeeldzin uit de eAns (§ 21.2.3.2) toe:

- (1) a. Wordt de sluiting losgetrokken, dan maakt die het karakteristieke scheurende geluid.
b. Leest hij het boek niet, dan moet hij het maar gauw terugbezorgen.
- (2) a. Werden in 1942 vijftientachtig onderzeeboten tot zinken gebracht, in 1943 was dit aantal gestegen tot tweehonderdenzevenentachtig.
b. Waren er vroeger nog veel bossen, nu zijn het er beduidend minder.
- (3) a. Zit je voor jaren in de cel, moet je nog verhuizen ook.
b. Smeer ik een keer boterhammen, eet je ze niet op!

Deze drie soorten zinnen ziet Beekhuizen als voorbeelden van drie types afhankelijke V1-constructies: een constructie die met *als* geparafraseerd kan worden (1), een constructie die met *waar* of *terwijl* geparafraseerd kan worden (2) en een constructie die overeenkomsten met de twee anderen tegelijk vertoont maar daarnaast de sterke verwondering van de spreker uitdrukt (3). In de eAns worden (2) en (3) overigens als stilistisch gemarkeerd beschouwd: (2) als formeel, (3) als informeel.

Voor wie gewoon is V1-bijzinnen door de bril van de bestaande literatuur (vooral dan m.b.t. het Duits en het Engels) te bekijken, komt de neerlandistische benadering in verschillende opzichten als een verrassing. Anders dan de eANS – waar trouwens ook nog een "toegevend" type V1-zinnen vermeld wordt, zie voorbeeld (14) hieronder – wordt in de literatuur voor het Duits en het Engels slechts zelden een onderscheid tussen V1-constructies als (1)-(3) gemaakt,¹ en we zullen later dan ook moeten ingaan op de vraag of de types (2) en (3) al dan niet deel uitmaken van het specifiek Nederlandse profiel van V1-constructies. In een ander opzicht wijkt Beekhuizen dan weer duidelijk af van de eAns (waar afhankelijke V1-zinnen vooral als woordvolgordefenomeen beschouwd worden), nl. door afhankelijke V1-zinnen als een vormelijke variant van de voegwoordelijke bijzinsconstructie te benaderen die in de Germaanse talen het prototype van de onderschikkende zinsverbinding vormt. Daarin stemt hij overeen met een groot deel van de overige literatuur, waar doorgaans de voegwoordelijke constructie met *als* (Duits *wenn*, Engels *if* enz.) ter vergelijking aangehaald wordt en de relatie tussen deze laatste en de V1-constructie op twee verschillende manieren benaderd wordt: hetzij formeel-generatief, hetzij functioneel-typologisch.

Binnen de formeel-generatieve visie wordt de V1-structuur strikt compositioneel benaderd. Simplistisch gesproken geldt de plaats achteraan in de bijzin als de standaardpositie voor het werkwoord en wordt de vooropplaatsing ervan in essentie als een beweging naar C beschouwd: het (vervoegde) werkwoord verschuift naar de plaats vooraan in de bijzin, en het voegwoord dat er anders zou staan valt weg (aldus o.a. Iatridou en Embick 1994, Bhatt en Pancheva 2006: 657-661). Vandaag wordt dit model weliswaar theoretisch en terminologisch soms anders gekaderd (zie bijv. Haegeman 2010), in essentie blijft de visie echter dezelfde. Deze hoeft zich overigens niet tot het synchroon perspectief te beperken, zoals recent onderzoek naar de grammaticalisatie van modale werkwoorden als Nederlands *mocht* (en Belgisch-Nederlands *moest*; zie naast Boogaart 2007 ook Nieuwint 1987), Duits *sollte* en Engels *should* in voorwaardelijke bijzinnen uitwijst (Breitbarth 2014, Breitbarth, Delva en

---

¹ Van den Nest (2010) en Reis en Wöllstein (2010) vormen hierop een uitzondering omdat zij toch kort type (2) bespreken.

Leuschner in beoord.). Dit proces kan beschreven worden binnen het formalistische model à la Roberts en Roussou (2003) dat grammaticalisatie als "upward reanalysis" opvat (cf. Breitbarth 2014 voor *should*), maar net zo goed binnen de klassieke functionalistische visie op grammaticalisatie van Lehmann (1995) of Hopper (1991).

Terwijl binnen de formeel-generatieve visie op afhankelijke V1-zinnen diachronie en grammaticalisatie van secundaire betekenis zijn, staan ze binnen de functioneel-typologische visie centraal. Deze benadert de V1-structuur holistisch i.p.v. compositioneel en wil V1 niet zozeer syntactisch modeleren als veeleer functioneel motiveren: hoe komt het dat de V1-structuur, die anders vooral in polaire vraagzinnen een rol speelt, überhaupt equivalent kan zijn aan een voegwoordelijke bijzin? Het klassiek antwoord hierop werd gegeven in een typologische studie van Traugott (1985). Zij onderzocht de bronnen van voorwaardelijke structuren in een talensample uit uiteenlopende families en stelde vast dat de overgrote meerderheid nauw verwant is aan (en/of historisch afkomstig is van) uitdrukkingen of structuren uit slechts een handvol functionele domeinen, waaronder interrogativiteit. Zo bestaat bijv. het Russische voorwaardelijke voegwoord *jesli* 'als' uit *jest* 'het is' en de vraagpartikel *li*; oorspronkelijk betekende *jesli* dus 'is het (het geval dat ...)?' (Traugott 1985). In synchroon opzicht zijn vormelijke overeenkomsten als deze volgens Traugott gemotiveerd door een functionele overlapping waarbij zowel de polaire vraagzin als de voorwaardelijke bijzin de waarheidswaarde ('truth value') van de propositie die hij uitdrukt in het ongewisse laat. Het resultaat in diachroon opzicht is een grammaticalisatieproces waardoor een oorspronkelijk onafhankelijke vraagzin herleid wordt tot een conditionele bijzin (cf. Hopper en Traugott 2003: 175-211). De Duitse gegevens van Van den Nest (2010) illustreren de overgang tussen vraagzin en voorwaardelijke bijzin dankzij talrijke voorbeelden als (4)a.-b., hier in Nederlandse vertaling:

- (4) a. Ligt u 's nachts rusteloos woelen in uw bed? Dan dient zich op dinsdagavond in het gemeenschapshuis van Neckarstadt een lezing over slaapstoornissen aan.
- b. 'Geeft ook u zich aan een speciale verzamelpassie over? Schrijf ons dan!'

Hoewel q niet altijd de vorm van een imperatief heeft, houdt het in dit soort voorbeelden toch meestal een voorstel tot actie in. Een oude traditie (o.a. Jespersen 1940) veronderstelt dan ook dat afhankelijke V1-zinnen in de Germaanse talen ontstaan zijn uit een interactief discours patroon waarbij een spreker een vraag stelt en vervolgens de antwoordbeurt van

zijn/haar partner overslaat (voor zover deze hem/haar niet tegenspreekt) om tot een al dan niet gemeenschappelijke actie over te kunnen gaan:

(5) Will you come? (– Yes. –) Then we can leave at once.

Het voorlopige eindpunt van de overgang naar een voorwaardelijke V1-bijzin is de volledige integratie van de (vooropgeplaatste) V1-zin in de hoofdzin als hierboven in de voorbeelden in (3). De juiste syntactische analyse voor de link tussen de V1-bijzin en de hoofdzin in gevallen als deze is in de Duitstalige literatuur weliswaar omstreden (Reis en Wöllstein 2010, Pittner 2011), maar alles wijst er toch op dat we in gevallen als (3) met een betrekkelijk ver gevorderd stadium van grammaticalisatie te maken hebben waardoor de historische link met de onafhankelijke bronconstructie verloren gegaan is. Ook de (weliswaar beperkte) mogelijkheid tot achteropplaatsing van de V1-bijzin waar ook Beekhuizen op wijst (cf. *infra*) kan overigens als symptoom van een dergelijk gevorderd grammaticalisatiestadium beschouwd worden.

De hypothese dat V1-bijzinnen uit onafhankelijke vraagzinnen ontstaan zijn wordt (zoals Beekhuizen vermeldt) door Leuschner en Van den Nest (2015) als uitgangspunt genomen. Volgens hen vertonen V1-bijzinnen in het Duits en in het Engels zeker één opvallend verschil: terwijl V1-bijzinnen in het Duits (net als trouwens in het Nederlands, zoals Beekhuizen gegevens aantonen) in principe door om het even welk werkwoord ingeleid kunnen worden, komen hiervoor in het Engels slechts drie werkwoorden in aanmerking, nl. *should*, *had* en *were* (Leuschner en Van den Nest 2015). Bovendien is de distributie van V1-bijzinnen in het Engels bijna complementair aan die van *if*-bijzinnen omdat dat ter uitdrukking van vooralsnog irreële of volstrekt contrafactieve situaties de voorkeur aan V1-bijzinnen gegeven wordt (Van den Nest 2010, Leuschner en Van den Nest 2015). Het is dan ook begrijpelijk dat in Duitse V1-bijzinnen juist *sollte*, *hätte* und *wäre* (de rechtstreekse cognaten van *should*, *had* en *were*) significant oververtegenwoordigd zijn t.o.v. hun gebruik in vraagzinnen; Duitse V1-bijzinnen vertonen m.a.w. een prille, diachroon gestaag toenemende neiging om zich te specialiseren voor dezelfde functionele niche die hun Engelse tegenhangers vandaag uitsluitend kenmerkt (Van den Nest 2010).

Gezien de gemeenschappelijke afkomst van het Duits en het Engels ligt de hypothese dan ook voor de hand dat er in het Duits en in het Engels een gemeenschappelijk grammaticalisatieproces bezig is dat ervoor zorgt dat afhankelijke V1-zinnen van hun (vermeende) interrogatieve oorsprong vervreemd geraken en steeds meer typische

conditionele gedragpatronen beginnen te vertonen. Dit proces verloopt in de betrokken talen asynchroon, d.w.z. dat het zich in het Engels veel sneller en verder doorgezet heeft dan in het Duits (König 2012 met verwijzing naar Van den Nest 2010).

Deze asynchroniciteitshypothese, d.w.z. de hypothese dat V1-bijzinnen in het Duits en in het Engels (en bij uitbreiding mogelijk ook in andere Germaanse talen) op verschillende snelheden eenzelfde primaire grammaticalisatiepad volgen, mag evenwel niet vermengd worden met de filologische problematiek van hun uiteindelijke bronconstructie. Aangezien V1-bijzinnen vermoedelijk ontstaan zijn tijdens de niet gedocumenteerde periode tussen de 4e en de 8e eeuw (in het Gotisch komen ze nog niet voor), is dit een netelig vraagstuk waarvoor verschillende oplossingen voorgesteld werden, o.a. de mogelijkheid dat V1-bijzinnen niet uit V1-vraagzinnen, maar uit oude V1-declaratiefzinnen afkomstig zijn (Hopper 1975, Leuschner te versch.). Toch lijkt de asynchroniciteitshypothese op zich te worden bevestigd door gegevens uit oudere stadia van het Engels met hoofdwkwoorden als *fulgan* 'volgen', *come* etc. in afhankelijke V1-zinnen (Van den Nest 2010). Voorbeelden als deze tonen aan dat de waaier van toegelaten werkwoorden in het Engels ooit veel breder was dan vandaag, waardoor afhankelijke V1-zinnen in het oudere Engels meer op hun Duitse tegenhangers leken dan tegenwoordig het geval is. Het diachroon perspectief leert ons dan ook V1-zinsverbanden als resultaat van een historische dynamiek te zien waarbij V1-constructies in verschillende, nauw verwante talen hun eigen weg hebben gezocht. Dit laatste kan, zoals we zullen zien, tot secundaire grammaticalisatieprocessen leiden, waardoor de afzonderlijke talen op basis van een gemeenschappelijk primair grammaticalisatiepad toch uiteenlopende constructionele profielen ontwikkelen.

3. Afhankelijke V1-zinnen en conditionaliteit

Alvorens het constructioneel profiel van afhankelijke V1-zinnen in het Nederlands nader te belichten, moeten we echter nog ingaan op het feit dat afhankelijke V1-zinnen in de literatuur, hetzij van formeel-generatieve, hetzij van functioneel-typologische strekking, meestal zonder meer als conditioneel beschouwd worden. Is dat terecht?

Op dit punt is de benadering van Beekhuizen opvallend anders: hij beschouwt alleen type (1) als echt conditioneel en legt de nadruk verder op een combinatie van semantische en pragmatische criteria die volgens hem moeten helpen om de drie types (1)-(3) van elkaar te scheiden. Volgens hem is type (1) "voorwaardelijk" en wordt er alleen maar de voorwaardelijke relatie tussen de bijzin en de hoofdzin geasserteerd. Type (2) is volgens hem

"contrastief" en zou van (1) verschillen doordat zowel de bijzin als de hoofdzin geasserteerd zouden zijn. In type (3) zouden eveneens beide zinnen geasserteerd zijn, maar dit type zou daarnaast "de sterke verwondering van de spreker uit(drukken)". Het zijn deze afwisseling van semantische en pragmatische criteria enerzijds en de onduidelijkheid rond "geasserteerd zijn" anderzijds die vragen oproepen en aanleiding kunnen geven tot het opnieuw bekijken van de voorgestelde indeling.

Laten we focussen op het criterium "geasserteerd zijn". Zoals Beekhuizen terecht opmerkt, zijn de deelzinnen in (1) normaal niet geasserteerd; wat in (1) geasserteerd wordt is veeleer het voorwaardelijk verband tussen de bijzin en de hoofdzin, met dien verstande dat (de inhoud van) de hoofdzin als werkelijk gedacht wordt in een 'mogelijke wereld' waarin (de inhoud van) de bijzin als werkelijk gedacht wordt. Aanvullend dient te worden vermeld dat dit verband op twee verschillende manieren tot stand kan komen, zoals geïllustreerd door de volgende (geconstrueerde) voorbeelden:

- (6) a. Als het regent wordt de straat nat.
- b. Als de straat nat is heeft het geregend.

De zin in (6)a. illustreert wat Sweetser (1990) een "inhoudelijke", op causaliteit gebaseerd verband ("content-level linkage") noemt: de regen is de oorzaak voor de nattigheid op de straat. De zin in (6)b. daarentegen illustreert een "epistemisch", op een logische gevolgtrekking gebaseerd verband ("epistemic-level linkage", Sweetser 1990): de spreker neemt de nattigheid van de straat als uitgangspunt voor de logische conclusie dat het geregend moet hebben (zie ook Van Belle 1997).² In vergelijking met inhoudelijk-voorwaardelijke relaties zijn epistemisch-voorwaardelijke relaties semantisch minder hecht, wat o.a. blijkt uit het feit dat alleen de eerstgenoemde aanleiding kunnen geven tot de zgn. "conditional perfection" (van der Auwera 1997). Complexe zinnen die een epistemisch-voorwaardelijk verband uitdrukken zijn daarnaast ook syntactisch minder geïntegreerd, wat binnen de formeel-generatieve traditie aanleiding gegeven heeft om over "main-clause phenomena" te spreken (Haegeman 2010) en ook binnen cognitieve benaderingen veelvuldig besproken werd (zie bijv. Dancygier en Sweetser 2005).

Gezien de verschillen tussen inhoudelijke en epistemische conditionaliteit mag het duidelijk zijn dat Beekhuizens zin (1) een voorbeeld is van inhoudelijke conditionaliteit: het

---

² Deze conclusie is uiteraard niet dwingend. Net zo goed zou kunnen blijken dat een waterleiding gesprongen is of dat de straat schoongespoten werd.

lostrekken van de sluiting is de (in dit geval: fysieke) oorzaak van het scheurende geluid. Hoewel voorbeelden van epistemische conditionaliteit in Beekhuizens gegevens betrekkelijk zeldzaam zijn, springen er toch een aantal in het oog, zoals (7)a.-b.:

- (7) a. Is de determinering als azhdarchoide correct, zal hij een vleugelspanwijdte van drie vier meter bezeten hebben.
- b. Kon een schip hier onderdoor dan kon het overal onderdoor.

Zelfs als het introduceren van epistemische (en eventueel nog andere soorten) conditionaliteit als categorie in het empirisch onderzoek weinig of geen invloed op de kwantitatieve resultaten zou blijken te hebben, is het onderscheid toch relevant, o.a. omdat het daardoor mogelijk wordt Beekhuizens types (2) en (3) eveneens als "voorwaardelijk", d.w.z. als varianten van conditionaliteit, te categoriseren. M.i. representeren deze twee types namelijk afgeleiden van epistemische conditionaliteit die ontstaan zijn via een secundair grammaticalisatieproces, volgend op het primaire grammaticalisatieproces dat tot het ontstaan van afhankelijke V1-constructies leidde.³ Het verschil met (1) spingt daardoor veel minder in het oog als men rekening houdt met de epistemische variant van (1).

Om dit in te zien moeten we opnieuw naar de pragmatische status van de betrokken zinnen kijken. Wat het al dan niet "geasserteerd zijn" van (3) betreft lijkt het verschil tussen zinnen als in (1) en (3) voor mij veel kleiner dan voor Beekhuizen. Wat de spreker in (3) asserteert is zijn/haar verbazing over het samengaan van p en q. Dit gebeurt m.i. voor de achtergrond van een mogelijke epistemisch-voorwaardelijke relatie tussen p en q die in dit concrete geval echter ontbreekt: de spreker verbaast zich over een q waartoe hij/zij in dit geval normaal niet had kunnen of willen concluderen op basis van p. Ongetwijfeld gebeurt dit vaak in situaties waar zowel p als q reeds gekende feiten zijn en de boodschap alleen (of vooral) in de verbazing over p&q bestaat. Als dat zo is, lijkt het afzonderlijkeasserteren van p en/of q naast p&q overbodig, zoniet contraproductief.

Om hier tot een betrouwbare analyse te komen en de overeenkomsten en verschillen tussen (1), (2) en (3) goed te kunnen inschatten, dient men rekening te houden met het verschil tussen assertie (een taalhandeling) enerzijds en entailment (en eventueel ook presuppositie) anderzijds. Dit verschil komt duidelijk naar voor a.d.h.v. een vergelijking

---

³ De termen "primaire" en "secundaire" grammaticalisatie worden in dit artikel gemakshalve en zonder enige theoretische positionering gebruikt. Zie Breban (2014) voor een even grondig als kritisch overzicht over de verschillende definities in de literatuur.

tussen conditionaliteit en een nauw verwante zinsrelatie, nl. concessiviteit (cf. König 1986, 1988):

(8) Hoewel het geregend heeft, is de straat droog.

In prototypische conditionele zinsverbanden wordt alleen het samengaan van de bijzin (p) en de hoofdzin (q) geasserteerd (p&q) en zijn p en q hypothetisch. In prototypische concessieve zinsverbanden wordt eveneens het samengaan van p en q geasserteerd (p&q), maar i.t.t. conditionele zinsverbanden is de inhoud van p en q per definitie een feit: zin (8) kan onmogelijk waarachtig uitgesproken worden als het niet geregend heeft of als de straat nat is i.p.v. droog. König (1986: 234) spreekt daarom voor zowel p als q over een entailment.⁴ Vergelijk dit nu met zinnen als (3)a.-b.: ook al kan de pragmatische status van p en q alleen a.d.h.v. een groter aantal voorbeelden inclusief context echt vastgesteld worden, op het eerste gezicht lijkt het onwaarschijnlijk dat p en q in zinnen als (3)a.-b. per definitie feiten zijn. Als dit vermoeden klopt, zijn p en q in zinnen als (3)a.-b. niet alleen niet geasserteerd (cf. supra), ze zijn ook niet entailed; in het beste geval zijn p en q m.i. in dit type zinnen pragmatisch gepresupponeerd.

Dit brengt ons bij het "contrastieve" type (2) van Beekhuizen. Laten we de hierboven aangehaalde voorbeelden voor het gemak nog eens herhalen:

- (2) a. Werden in 1942 vijftig onderzeeboten tot zinken gebracht (= p), in 1943 was dit aantal gestegen tot tweehonderdenzevenentachtig (= q).
- b. Waren er vroeger nog veel bossen (= p), nu zijn het er beduidend minder (= q).

Zoals Beekhuizen terecht aanhaalt, heeft type (2) met type (3) gemeen dat er een contrast (in de ruime zin) mee uitgedrukt wordt. M.i. gebeurt dit telkens voor het achtergrond van een epistemisch-voorwaardelijke zinsrelatie: wat in contrastieve zinsverbanden als (2)a.-b. geasserteerd wordt is nl. net als in (3)a.-b. het samengaan van twee feiten (p&q) waartussen een epistemische relatie in principe had kunnen bestaan maar in casu toch afwezig is. In (2)a. ontstaat het contrastief effect door het feit dat in 1943 het spectaculaire aantal van 287 onderzeeërs tot zinken gebracht werden (= q) terwijl het veel beperkter aantal van 85 in 1942

---

⁴ Bovendien wordt in prototypische concessieven verondersteld dat q in het geval p normaal niet te verwachten valt, waardoor het assisteren van p&q als extra informatief gemarkeerd wordt. Volgens König (1986: 234) gaat het hier om een presuppositie, maar Breindl (2004) maakt ook hiervoor een entailment aanneemlijk.

(= p) dit helemaal niet had kunnen doen vermoeden; in (2)b. ontstaat het door de lexicale tegenstelling tussen *vroeger ... veel* en *nu ... minder*. Dit maakt meteen ook een tweede gemeenschappelijk element van (2) en (3) duidelijk, nl. het feit dat er tussen p en q een soort scalaire opbod bezig is. Het opbod kan, zoals (2)a. en (2)b. laten zien, opwaarts, maar evengoed afwaarts verlopen en verloopt (zoals ook de eAns vermeldt, § 21.2.3.2) meestal temporeel, d.w.z. via een vergelijking tussen twee tijdstippen. Daarnaast zitten tussen Beekhuizens gegevens ook enkele voorbeelden waarin plaatsen of voorwerpen met elkaar vergeleken worden:

- (2) c. Gaat het daarin vooral om het avontuur, dat is niet het geval met het in 1985 verschenen jeugdboek "Swart op wyt" [...].

Hoewel het chronologisch element ook in type (3) een rol speelt, maakt het bij type (3) veel minder deel uit van de boodschap dan bij type (2). Bij (3) zit het veeleer vervat in de semantische *frame* die door p opgeroepen wordt: binnen een *frame* waarin eten klaargemaakt wordt – zie (3)b. – gaat het tegen de verwachtingen in als dat eten vervolgens niet opgegeten wordt. Wat dat betreft ligt er dan ook een breed terrein open voor een benadering die contrastieve constructies als (2) en (3) als het resultaat van het cognitief manipuleren van *frames* tracht te analyseren (cf. Dancygier en Sweetser 2005 en Vandergriff 2009, die een cognitieve *mental spaces*-benadering voorstaan).

4. Afhankelijke V1-zinnen in constructioneel perspectief

Zoals blijkt uit de uiteenzetting in de twee vorige paragrafen, pleit ik voor een analyse van types (1)-(3) als conditionele zinsverbanden die op één lijn ligt met de in paragraaf 1 geschetste functioneel-typologische, in casu zowel synchroon-taalvergelijkende als diachrone, op asynchrone grammaticalisatie baserende benadering. Een dergelijke analyse wordt mogelijk door enerzijds de epistemisch-voorwaardelijke variant van (1) naast de inhoudelijk-voorwaardelijke mee in beeld te brengen en anderzijds zowel (2) als (3) als afgeleide vormen van epistemische conditionaliteit te beschouwen. In deze optiek vormen (2) en (3) het resultaat van twee secundaire grammaticalisatieprocessen waarbij telkens op een oneigenlijke manier gebruik gemaakt wordt van een eerder (primair-)gegrammaticaliseerd epistemisch-voorwaardelijk V1-zinsverband om het onverwachte samengaan van twee omstandigheden (p&q) te assisteren. Een belangrijk verschil tussen (2) en (3) dat ons toelaat over twee aparte

grammaticalisatieprocessen te spreken heeft te maken met de pragmatische status van p en q: in (2) wordt q geasserteerd en p entailed, terwijl er in (3) hooguit sprake kan zijn van een pragmatische presuppositie. Type (3) leunt daardoor veel sterker bij het volledig hypothetische type (1) aan dan type (2) en mag, net als (1) en (2), als een aparte V1-constructie in het Nederlands beschouwd worden.

Laten we nu terugkeren naar de aan het begin van paragraaf 1 gerezen vraag naar het specifiek Nederlandse constructionele profiel van afhankelijke V1-zinnen. Zeker niet specifiek Nederlands is een bijkomend type van voorwaardelijk zinsverband (naast het inhoudelijke en het epistemische) waar we tot nu toe niet op ingegaan zijn, nl. het illocutionaire. Bij dit type wordt de hoofdzin geasserteerd; een link tussen p en q wordt er daarentegen niet geasserteerd (Sweetser 1990; zie ook Van Belle 1997). Voorbeeld (9)a. is gebaseerd op König en van der Auwera 1988):

(9) Mocht je dorst hebben, er is bier in de koelkast.

De hoofdzin wordt in (9)a.-b. niet alleen geasserteerd, er wordt ook een onrechtstreekse taalhandeling mee uitgevoerd (in casu: een aanbod tot zelfbediening) die op zich weliswaar onvoorwaardelijk is maar alleen relevant wordt als de in de bijzin geformuleerde voorwaarde waar wordt. Aangezien illocutionair-voorwaardelijke V1-zinnen in het Nederlands, het Duits en vooral het Engels zeldzaam zijn (Breitbarth, Delva en Leuschner in voorbereiding., Van den Nest 2010) en in de gegevens van Beekhuizen niet lijken voor te komen, hebben we hen tot nu toe buiten beschouwing gelaten en zullen we dat ook blijven doen.

Slechts in beperkte mate kenmerkend voor het Nederlands zijn ook bepaalde aspecten van het gedrag van afhankelijke V1-zinnen wanneer deze achteropgeplaatst worden. Op zich kan achteropplaatsing als symptoom van een gevorderd grammaticalisatiestadium beschouwd worden, ook al tonen de gegevens van Beekhuizen aan dat achteropplaatsing normaal beperkt blijft tot V1-zinnen die met hulpwerkwoorden ingeleid worden. Dit is ook een bekende waarneming m.b.t. het Duits (Van den Nest 2010, Leuschner en Van den Nest 2015). Wat vanuit een Duits perspectief opvalt is vooral de rol van het Nederlandse modaal werkwoord *willen* als in de volgende voorbeelden (telkens één met vooropplaatsing en één met achteropplaatsing) uit de gegevens van Beekhuizen:

(10) a. *Wil* men een waaivormige boom, die tegen een hek of muur steunt, snoeit men alle takken weg.

- b. Een opdracht moet echt volledig uitgevoerd worden *wil* een deelnemer doorgaan naar de volgende ronde.
- (11) a. *Wil* Open Acces volgens de werkgroep een succes worden dan moet het reviewen binnen die methode op een wetenschappelijk niveau plaatsvinden.
- b. Dat aantal is vereist, *willen* de wijzigingen voorgelegd worden in een referendum aan het volk.

In (10)a.-b. wordt *willen* respectievelijk als hoofdwerkwoord en als hulpwerkwoord gebruikt en is er telkens een volitieve agens aanwezig; in (11)a.-b. daarentegen is dit niet het geval en betekent *willen* zo veel als 'is het bedoeling dat ...'. Voor het Duitse *wollen* zijn alleen (enigszins) volitieve gebruiken als in (10) mogelijk, terwijl gebruiken als in (11) uitgesloten zijn, wat op een geringere grammaticalisatiegraad voor *wollen* t.o.v. van *willen* wijst. Ook al wijst dit de achteropplaatsing van de V1-zin geenszins als typisch Nederlands uit, toch springt het specifiek Nederlandse gebruik van *willen* extra in het oog bij achteropplaatsing aangezien deze laatste een typische context voor V1-zinnen met modale werkwoorden vormt.

Al bij al lijkt het alsof het meest "Nederlandse" aspect van afhankelijke V1-zinnen wel degelijk een voorkeur voor contrastieve gebruiken is. Dit uit zich o.a. in het reeds vermelde oneigenlijk gebruik van niet-contrastieve zinsconstructies ter uitdrukking van verschillende soorten contrastiviteit. De notie van "oneigenlijk gebruik" kunnen we verduidelijken door Beekhuizens voorbeeldzin (2)a. te vergelijken met de parafrasen die hij gebruikt om de contrastieve betekenis ervan te verwoorden:

- (12) a. *Waar* in 1942 vijftientig onderzeeboten tot zinken gebracht werden, was dit aantal in 1943 gestegen tot tweehonderdenzevenentachtig.
- b. *Terwijl* in 1942 vijftientig onderzeeboten tot zinken gebracht werden, was dit aantal in 1943 gestegen tot tweehonderdenzevenentachtig.

Het betreft hier duidelijk verschillende manieren om bronconstructies die op zich geen contrast uitdrukken maar wel p&q assisteren te gebruiken om daarbovenop een contrast tussen p en q te suggereren. In (12)a. wordt hiervoor een locatieve uitdrukking (*waar*) op een metaforische manier gebruikt: op de 'plaats waar' p het geval is, is ook q het geval. In het Duits is het gebruik van een *wo*-zin hier op z'n minst marginaal; in het Engels is *where* helemaal uitgesloten (maar uiteraard niet *whereas* – wat meteen aantoonst dat de locatieve metafoor ooit ook in het Engels productief was). In (12)b. wordt een oorspronkelijk temporele

uitdrukking (*ter wijle*) op een metonymische manier als uitdrukking van contrastiviteit gebruikt: terwijl p als feit overeind blijft (cf. Duits *Weile*, Engels *while*), blijkt ook q een feit te zijn (cf. Traugott en König 1991). Het gebruik van een V1-zinsverband als in (2) en (3) blijkt daarnaast gewoon een derde manier te zijn om met oorspronkelijk niet-contrastieve middelen een contrast tussen p en q te suggereren.

Hoewel aan het begin van dit paragraaf vermeld werd dat een belangrijk verschil tussen (2) en (3) met de pragmatische status van p en q te maken zo hebben – in (2) wordt q geasserteerd en p entailed, terwijl er in (3) hooguit sprake kan zijn van een pragmatische presuppositie –, valt er toch ook rekening te houden met een verschil in de vorm, namelijk met het feit dat het zinsverband in (2) syntactisch tot desintegratie neigt, maar in (3) tot integratie. Dit kan uiteraard een belangrijk argument vormen om van twee aparte constructies te spreken, maar het lijkt op het eerste gezicht ook vreemd omdat epistemisch-voorwaardelijke zinsverbanden juist verondersteld worden semantisch en syntactisch minder geïntegreerd te zijn dan inhoudelijk-voorwaardelijke; (2) lijkt dan weer in het andere extreem te vallen. Als we (met Beekhuizen) aannemen dat q in (2) geasserteerd wordt, valt de desintegratie in (2) te verklaren vanuit de overweging dat q daardoor als volledig zelfstandige, declaratieve hoofdzin geformuleerd wordt; we hebben m.a.w. te maken met diagrammatische iconiciteit, d.w.z. met een gelijkenis tussen vorm en betekenis zoals we die ook aantreffen bij de hierboven besproken illocutionair-voorwaardelijke zinsverbanden: ook daar wordt q namelijk geasserteerd en normaal onder de vorm van een volledig onafhankelijke declaratieve hoofdzin geformuleerd (König en van der Auwera 1988; zie verder naast Vandergriff 2009 ook Hopper en Traugott 2003: 176-179 voor iconiciteitsverschijnselen bij samengestelde zinnen in het algemeen). Voor (3) ligt dan weer het omgekeerde voor de hand: aangezien de spreker hier zijn/haar verbazing uitdrukt over het samengaan van twee (meestal) reeds gekende feiten zonder deze te willenasserteren, en aangezien hij/zij het conditionele verband tussen p en q niet op de voorgrond wil plaatsen (wat bij gebruik van *dan* het geval zou zijn), lijkt volledige integratie de beste optie.

Dat "contrastieve" V1-zinsverbanden als in (2) in de niet-neerlandistische literatuur tot nu toe nauwelijks opgemerkt werden ligt vermoedelijk aan het feit dat ze qua apart type constructie min of meer eigen zijn aan het Nederlands. In het Duits komen contrastieve V1-zinsverbanden weliswaar voor, maar ze zijn duidelijk zeldzamer en minder gegrammaticaliseerd dan in het Nederlands (voorbeeld uit Reis en Wöllstein 2010):

- (13) Hatte Eddi früher nur Sinn für Mädchen, Fußball und Bier, so wurde in ihm durch die Übertragung von Verantwortung der Ehrgeiz geweckt.
'Had Eddi vroeger slechts belangstelling voor meisjes, voetbal en bier, dan werd door de overdracht van verantwoordelijkheid in hem de ambitie opgewekt.'

Merk op dat de auteur in (13) geen volledige desintegratie toepast maar het resumptieve bijwoord *so* gebruikt dat met het (door Beekhuizen als optie voor de contrastieve V1-constructie vermelde) Nederlandse *dan* overeenkomt en in het Duits ook in niet-contrastieve V1-zinsverbanden voorkomt. Aangezien constructies als (13) in het Duits normaal niet gedesintegreerd zijn staan ze dichterbij reguliere epistemisch-voorwaardelijke zinsverbanden dan wat over het algemeen bij hun Nederlandse tegenhangers het geval is. De secundaire overgang naar contrastiviteit is vermoedelijk te wijten aan het feit dat epistemisch-voorwaardelijke zinsverbanden toch al geregeld gebruikt worden wanneer *p* een gekend feit is, bijv. wanneer men de waargenomen nattigheid in (6)b. gebruikt als epistemische basis voor de hypothetische conclusie dat het vermoedelijk geregend heeft. Van hieruit is de stap naar een contrastief zinsverband waarbij *p* en *q* twee nieuwe, met elkaar contrasterende feiten zijn, niet echt groot. In wezen verschilt hij zelfs weinig van de manier hoe (volgens König 1988) uit conditionele zinsverbanden concessieven kunnen ontstaan.⁵

Overigens zijn contrastieve V1-zinsverbanden niet het enige type waarbij V1-bijzinnen in het Nederlands gebruikt worden om een weliswaar nauw verwante, maar toch aparte bijzinsrelatie uit te drukken. Naast de drie door Beekhuizen besproken types van afhankelijke V1-zinnen vermeldt de eANS (§ 21.2.3.2) ook "toegevende" V1-zinnen als de volgende:

- (14) a. Was de reclame groot, toch bleef het succes maar klein.
b. Gedroeg hij zich in het begin nogal verlegen, gaandeweg ontpopte de jongen zich als een echte deugniet.
c. Doe je nog zo je best, je wordt toch niet geapprecieerd.
d. Laat hij nog zo hard werken, hij haalt het niet.

In welke mate de eANS de zinnen in (14) als een type op zich beschouwt is niet duidelijk; het type (2)b. zou ermee "verwant" zijn maar i.p.v. een toegeving "een (meestal temporele)

---

⁵ Bij deze laatste overgang is er evenwel een aparte tussenstap in het spel, de zgn. concessieve conditionaliteit (König 1986, 1988, cf. verder Haspelmath/König 1988, Leuschner 2006).

tegenstelling" uitdrukken. Het verschil met het contrastieve type (2) is soms erg subtiel, zeker voor (14)a.-b., waar er eveneens een temporele tegenstelling in het spel is; merk op dat het zinsverband net als bij (2) syntactisch gedesintegreerd is. (14)a. zou men eventueel als inhoudelijke concessiviteit kunnen classificeren, (14)b. als epistemische concessiviteit; in dit laatste geval is het verschil met type (2) bijzonder klein. In (14)c.-d. bevat de V1-zin daarentegen de scalaire uitdrukking *nog zo* en moet het zinsverband veeleer als concessief- conditioneel gecategoriseerd worden (König 1986, Haspelmath en König 1998, Leuschner 2006). Voor (14)c.-d. dienen we dan ook een aparte constructie aan te nemen, maar voor (14)a.-b. is het verschil wellicht te subtiel om een apart constructietype aan te nemen.

Duidelijk een aparte constructie is daarentegen het (*ook*) *al* V-zinsverband dat de eAns in een naburige paragraaf vermeldt (§ 21.2.2.2). De voorbeelden in (15) komen uit de eANS:

- (15) a. Hij zal niet komen, ook al heeft hij tijd.
b. Al werkt ze nog zo hard, je zus kan niet slagen.

Het concessieve karakter van het zinsverband wordt hier door *al* gemarkeerd, vaak bijgestaan door de focuspartikel *ook*, en q heeft meestal hoofdzinsvorm. Hoewel p meestal feitelijk is, ziet de eANS toch een "hypothetische betekenisschakering" die deze zinnen van reguliere concessieve constructies met (*al*)*hoewel* of *ofschoon* onderscheidt. Inderdaad is p zeker in (15)b. niet entailed aangezien p hier *nog zo* bevat en daardoor nog duidelijker naar concessieve conditionaliteit neigt. Terwijl de eANS (*ook*) *al*-V-zinnen als constructie met het werkwoord op de tweede zinsplaats beschouwt, gaat het historisch om een V1-constructie met rechtstreekse tegenhangers in het middeleeuwse Duits (voor in de noordelijke variëteiten) en Engels (Schieb 1952) die samen met de Nederlandse versie wellicht het oudste voorbeeld van secundaire grammaticalisatie bij afhankelijke V1-zinnen vormen. Anders dan het Nederlands is deze constructie in het Duits en in het Engels echter volledig verdwenen en zijn contrastief/concessieve V1-constructies in de twee laatstgenoemde talen (vooral in het Engels) nooit meer echt van de grond gekomen.

Zonder hier in detail te kunnen ingaan op de synchrone verschillen tussen het moderne Nederlands en (vooral) het Duits m.b.t. V1-constructies, mogen we m.i. vaststellen dat het constructionele profiel van afhankelijke V1-zinnen in het Nederlands gekenmerkt wordt door een duidelijke voorkeur voor contrastieve varianten, eventueel in een syntactisch gedesintegreerde vorm. Dit zou moeten blijken uit het feit dat contrastieve constructies als in (13) in het Duits veel zeldzamer zijn dan hun Nederlandse tegenhangers en gewoonlijk niet

gedesintegreerd optreden, wat m.i. overigens ook geldt voor de Duitse tegenhangers van de Nederlandse zinnen in (14)a.-b. hierboven. Typerend voor de Nederlandse voorkeur voor contrastieve V1-constructies is overigens het (weliswaar niet syntactisch gedesintegreerde) spreekwoord in (16), dat ook in de gegevens van Beekhuizen voorkomt en geen rechtstreekse Duitse (laat staan Engelse) tegenhanger kent:

(16) Baat het niet, (dan) schaadt het niet.

Spreekwoordachtige V1-constructies zijn in het Duits anders bijzonder talrijk en treden (net als in het Nederlands) niet zelden ook als rijmende weerspreuken en dergelijke op. De Duitse bondskanselier Angela Merkel deed in 2010 zelfs beroep op de V1-constructie om haar leuze n.a.v. de eurocrisis te formuleren:

(17) Scheitert der Euro, dann scheitert Europa.

'Faalt/Mislukt de euro, dan faalt/mislukt Europa.'

Net als in (17) gaat het echter steeds om klassieke inhoudelijke conditionaliteit zonder elke contrastieve bijklank. Op het gebied van de V1-constructies lopen de twee talen dan ook op een manier uiteen die duidelijk aan het onderscheid tussen *systeem* en *norm* volgens Coseriu (1975) doet denken: hoewel de systemische mogelijkheden van de twee talen overeenkomen, zijn in de twee taalgemeenschappen verschillende manieren ingeburgerd geraakt waarop men van deze mogelijkheden gebruik maakt (zie Decroos en Leuschner 2007 over soortgelijke fenomenen op het gebied van de Duitse en de Nederlandse woordvorming).

5. Slot

Laten we om af te ronden terugkeren naar de stelling van Beekhuizen (met verwijzing naar eerdere auteurs) dat V1 in afhankelijke V1-zinnen in het Nederlands geen "sterk" taalteken zou zijn omdat er geen duidelijk afgelijnde betekenis aan verbonden kan worden. In mijn respons hoop ik te hebben aangetoond dat de functie van V1 in afhankelijke zinnen toch tot een bepaalde 'betekenis' herleid kan worden, nl. conditionaliteit. Om dit in te zien dient men echter rekening te houden met het diachrone perspectief. Ik heb geprobeerd dit te verduidelijken d.m.v. de term "oneigenlijk gebruik": de types (2) en (3) die Beekhuizen niet als "voorwaardelijke" omschrijft kunnen als het resultaat van een verdere grammaticalisatie

van (epistemisch-)voorwaardelijke zinsverbanden beschouwd worden waarbij deze laatste gebruikt worden om niet alleen p&q teassereren maar daarenboven ook verschillende soorten van contrast uit te drukken (daarbij q al dan nietassererend en met het zinsverband al dan niet in gedesintegreerde vorm). De vergelijking met het Engels en vooral met het Duits maakt bovendien duidelijk dat juist de betrekkelijk verregaande grammaticalisatie van contrastieve V1-zinsverbanden een specifiek kenmerk van het Nederlands op het gebied van de afhankelijke V1-constructies is. Zoals gezegd, maakt de combinatie van het taalvergelijkende en het diachrone perspectief het mogelijk, tegenwoordige V1-zinsverbanden als resultaat van een historische dynamiek te zien waarbij V1-constructies in verschillende, maar nauw verwante talen hun eigen weg zijn gaan zoeken en uiteenlopende constructionele profielen zijn beginnen ontwikkelen.

Als gevolg van deze overwegingen en van het uitgebreide corpusonderzoek van Beekhuizen rijzen enkele interessante vragen vanuit synchroon en diachroon oogpunt. Synchroon zou een sterker geformaliseerde modellering van het constructioneel netwerk een belangrijke volgende stap kunnen zijn. Voorbeelden hiervoor zijn in de literatuur m.b.t. het Engels te vinden. Zo beschouwt Chen (2013) voorwaardelijke V1-zinnen als een paradigmatisch geval van de "Subject-Auxiliary Inversion"-constructie (SAI) en localiseert hij deze laatste in het netwerk één niveau onder de overkoepelende ASC-constructie (Auxiliary-Subject Construction), die hij als "mood indicator" voor "non-indicativeness" beschouwt. Kim (2011) komt tot een gelijksoortig resultaat, maar benadrukt de verervingsrelaties ('inheritance relationships') tussen de verschillende constructies in het netwerk. Voor de contrastieve V1-constructies van het Nederlands biedt dit laatste een handige oplossing om hun link met (epistemisch-)voorwaardelijke V1-constructies in het netwerk te modelleren.

In vergelijking met V1-constructies in het Engels rijst m.b.t. het Nederlands (en ook het Duits) echter een complicatie, nl. het bestaan van onafhankelijke, declaratieve V1-zinnen die in enkele welomschreven contexten voorkomen, bijv. aan het begin van moppen; in Nederland was er ooit zelfs een televisieprogramma met de titel *Komt een man bij de dokter* dat op deze constructie alludeerde. Over deze zinnen is er veel geschreven, vooral m.b.t. het Duits (e.g. Önnarfors 1997, die ook een overzicht van de overige Germaanse talen geeft). Hun precieze functie is tot nu toe niet volledig opgehelderd; ze worden o.m. beschouwd als 'thetische' zinnen à la Sasse (2006), maar zie Reis (1999) voor een andere visie. Het mag hoe dan ook duidelijk zijn dat de zoektocht naar de status van V1 als taalteken er niet bepaald gemakkelijker op wordt wanneer men rekening probeert te houden met alle grammaticale

contexten waarin V1 optreedt, inclusief onafhankelijke declaratief- en (niet te vergeten) interrogatiefzinnen. Zoals reeds gesuggereerd door Van de Velde (2014) wijst er alles op dat V1 betrokken is bij een geval van "degeneracy" is (in de technische, oorspronkelijk biologische zin van het woord), d.w.z. van het samenspel van verschillende systemische elementen voor een bepaalde functie waarvan elk op zijn beurt ook elders in het systeem een rol speelt. Ook hier kan een diachrone benadering interessante perspectieven bieden voor wie deze situatie voor V1-constructies in het Nederlands en verwante talen als het resultaat van een samenloop van gestage, deels taalspecifieke constructionaliseringsprocessen wil benaderen (cf. o.a. Traugott en Trousdale 2014). De even originele als gedetailleerde synchrone studie over afhankelijke V1-constructies van Beekhuizen heeft hiervoor mede een uitstekende basis gelegd.

Auteursinformatie

Torsten Leuschner

Vakgroep Taalkunde – Duits

Universiteit Gent

torsten.leuschner@ugent.be